

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА ОСНОВА ПРИЙНЯТТЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РІШЕНЬ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНИХ

У статті на основі нормативно-правових актів, що регламентують професійну діяльність оперуповноваженого, розроблено класифікацію рішень оперуповноважених карного розшуку.

Ключеві слова: нормативно-правові акти, рішення в ОРД, класифікація рішень.

Процеси прийняття та реалізації рішень у професійній діяльності оперуповноважених – це складний за психологічним змістом тип рішень, які приймаються в умовах дефіциту часу, інформації, ризику та протидії з боку криміналітету. Саме в цьому типі рішень найчіткіше виділені психологічні проблеми теорії вибору, вивчення якої має як теоретичне, так і практичне значення. Основним аргументом на користь вивчення цього явища є висока "ціна помилки" при прийнятті рішення в професійній діяльності оперативного працівника, за які доводиться розплачуватися як пересічним громадянам, так і працівникам правоохоронних органів.

Щодо стану розробленості проблем. Питання прийняття рішень не нове, їй присвячено багато наукових праць зарубіжних та вітчизняних науковців. Теоретико-методологічну основу складає системно-діяльнісний підхід до вивчення психічних явищ, що припускає розгляд структурного, функціонального і генетичного аспектів досліджуваного феномена в їхньому взаємозв'язку (О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.М. Юрченко, В.А. Ядов та ін.); система психологічного знання про особливості поведінки і діяльності людини в екстремальних умовах діяльності та під час виконання службових-завдань (В.І. Барко, Н.С. Корольчук, Я.В. Подоляк, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та ін.); загальнопсихологічні теорії управління і прийняття рішень (П.К. Анохін; Л.М. Карамушка, Ю. Козелецький, Б.Ф. Ломов, Л.Е. Орбан-Лембрик, Ю.А. Тихомиров та ін.); рефлексивно-творчий підхід до прийняття ефективних рішень (І.М. Семенов, С.Ю. Степанов та ін.); психологічні аспекти ОРД (М.П. Водько, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, М.В. Костицький, М.Б. Саакян, О.П. Снігер'єв, Ю.В. Чуфаровський, С.І. Яковенко); проблеми психологічного впливу, ризику при реалізації тактичних рішень (В.Д. Берназ, С.М. Смоков).

Мета і завдання дослідження: визначення нормативно-правових засад прийняття та реалізації рішень оперуповноваженими. Класифікація професійних рішень оперуповноваженого.

В оперативно-розшуковій діяльності (надалі ОРД) рішення відноситься до структури тактики, яка складається з наступних елементів: оцінка ситуації, прийняття рішення, вибір засобів, методів для виконання прийнятого рішення і реалізація рішення і трактується як визначення мети, яку необхідно досягнути та вибір певних засобів, методів дій, які необхідно провести в даній ситуації [13, с. 709].

На наш погляд, рішення в ОРД – це розумово-вольовий акт, що має здійснюватися суб'єктами ОРД відповідно до вимог нормативно-правових актів України, з метою вирішення завдань своєчасного виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів. Таке рішення може бути в усній або письмовій формі.

Суспільні відносини, що склалися у сфері здійснення професійної діяльності оперуповноваженого, регулюються нормами права і тим самим набувають усталеності та стабільності. Правові норми не тільки закріплюють правовідносини, які вже склалися, але й створюють передумови для становлення і розвитку нових, необхідних для успішного вирішення задач по боротьбі зі злочинністю. Сказане означає, що оперуповноважені повинні вміти творчо застосовувати чинні нормативно-правові акти, а для цього їм необхідно навчитися аналізувати конкретні умови професійної діяльності та приймати правильні рішення. Діяльність оперуповноваженого здійснюється на певних засадах, які лежать в основі правовірного використання форм, методів та засобів протидії правопорушенням.

Термін "засади", відповідно тлумачного словнику, означає те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; головна складова частина чого-небудь, серцевина, ядро; джерело, база виникнення, розвитку чого-небудь; головні підвалини чого-небудь; провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності [11, с.685]. Правові норми – головна складова засад ОРД, провідний принцип, яким керуються при здійсненні цього виду правоохоронної діяльності з метою забезпечення прав та свобод людини, суспільства та держави від протиправних посягань. Конституцією визначається, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, згідно з якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом [1].

Під правовою основою ОРД у боротьбі зі злочинністю, розуміють науково обґрунтовану систему норм, які містяться в законах і підзаконних нормативно-правових актах і створюють правові передумови для здійснення оперативно-розшукових заходів або безпосередньо регламентують правові, організаційні і тактичні питання застосування оперативно-розшукових сил, засобів, методів і форм боротьби зі злочинністю [7].

Українські вчені (О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко та ін.) виділяють три основні групи норм, залежно від їхньої юридичної чинності:

- 1) закони й інші нормативні акти, прийняті законодавчими органами влади;
- 2) підзаконні правові акти вищих виконавчо-розпорядничих органів держави;
- 3) відомчі підзаконні правові акти (накази, положення, настанови та Інструкції) [10].

І.Р. Шинкаренко визначає правову основу діяльності оперативних підрозділів ОВС як систему правових норм, що містяться у законодавчих актах України та міжнародно-правових угодах і договорах, котрі створюють правові умови проведення оперативно-розшукових заходів щодо зовнішнього спостереження, оперативної установки та розвідувально-пошукової роботи, які визначають їх законність а також регламентують правові та організаційні питання забезпечення соціального і правового захисту співробітників цих підрозділів [14, с. 54].

Правоохоронні органи держави та їх оперативні підрозділи зобов'язані захищати права і свободи громадян, життя, здоров'я, природне середовище, інтереси суспільства, держави від злочинних посягань. Саме тому відповідним правоохоронним органам в особі їх оперативних підрозділів надано право здійснювати ОРД.

Особливо важливе значення має конституційне положення, яке визначає найвищу соціальну цінність прав і свобод людини, а закони та інші нормативно-правові акти повинні прийматися тільки на основі Конституції України [1] і відповідати їй (ст. 8). Зміст цієї норми відіграє велику роль для побудови та функціонування правоохоронної системи держави, розробки законодавства про ОРД як суспільно-правову форму боротьби зі злочинністю. Це пояснюється тим, що Конституція нерідко визначає лише межі правового регулювання в тих або інших сферах суспільних відносин, передбачає початкову регламентацію цих відносин, містить відправні засади для галузей права.

Важливою нормативно-правовою основою ОРД є норми кримінально-процесуального законодавства. Зокрема, норми КПК України містять вказівки на необхідність прийняття та реалізацію рішень оперуповноваженими про проведення оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину й осіб, що його вчинили; розшуку обвинуваченого, встановлення особи, яка вчинила злочин; фактів, що за своїм характером свідчать про скоєння злочинного діяння і є приводом до порушення справи; оперативний підрозділ має право порушити кримінальну справу, провести необхідні слідчі дії для встановлення і закріплення слідів злочину з подальшою передачею справи через прокурора слідчому.

Визначаючи завдання кримінального судочинства КПК України [2] встановлює, що одним із таких завдань є швидке та повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності та жоден невинний не був покараний. Саме на виконання цього завдання спрямована професійна діяльність оперуповноважених. Стаття 103 КПК України прямо вказує на необхідність ужиття органами дізнання необхідних оперативно-розшукових заходів із метою виявлення ознак злочину та осіб, які його вчинили.

Отже після порушення кримінальної справи оперативно-розшукові заходи також можуть мати місце. Згідно з КПК України слідчий по кримінальній справі, що знаходиться в його провадженні, має право давати органам дізнання доручення та вказівки щодо проведення оперативно-розшукових заходів (наприклад, встановлення місцезнаходження співучасників чи викраденого майна тощо). Але це не означає, що результати оперативно-розшукових заходів "автоматично" матимуть доказове значення. Скоріше за все, відомості, отримані оперативним шляхом, слугуватимуть слідчому за додаткову інформацію для планування розслідування, висунення слідчих версій, проведення слідчих дій для отримання нових доказів у межах вимог чинного КПК України.

За допомогою ОРД, перш за все оперативним шляхом, добувається інформація, що фігурує в процесі доказування як інформація, що орієнтує суб'єктів доказування при вирішенні тих чи інших завдань. Тоді перед оперуповноваженим постає проблема стосовно часу та способу перетворення оперативної інформації на доказову. Крім цього відповідно до ст. 65 КПК України "Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані...ці дані встановлюються:... протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів"[2].

Виконання функції доказування вимагає від оперуповноваженого прийняття правового, виваженого та своєчасного рішення про здійснення оперативно-розшукових заходів та його компетентної реалізації.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" [3] займає особливе місце в правовому регулюванні діяльності правоохоронних органів України. В якому вперше визначено легітимність ОРД як системи гласних і негласних, пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються відповідними оперативними підрозділами з застосуванням оперативних та оперативно – технічних засобів на основі визнаних чинним законодавством підстав. В ньому безпосередньо зазначено правові підстави прийняття та реалізації рішень посадових осіб щодо здійснення ОРД.

Чинне законодавство зобов'язує відповідні підрозділи, у тому числі й оперативні, приймати та реалізовувати рішення щодо запобігання злочинам, а також з метою виявлення, припинення та розкриття тяжких злочинів вживати оперативно-розшукові й профілактичні заходи; розшукувати осіб які переховуються від органів дізнання і суду, ухиляються від кримінального покарання, пропали безвісті; проводити криміналістичні дослідження за матеріалами ОРД; забезпечувати охорону свідків, потерпілих та інших осіб за їх зверненням, якщо їх життя, здоров'я, майно перебувають у небезпеці через надання ними допомоги правоохоронним органам.

При здійсненні ОРД, оперуповноважений, найчастіше задовго до порушення кримінальної справи, приймає рішення щодо, ведення пошуку і фіксації фактичних даних про ознаки злочину і осіб, що його вчинили, а також при виявленні можливих носіїв доказової інформації, визначає способи, методи та засоби їх одержання.

Матеріали ОРД можуть виступати і приводом для порушення кримінальної справи. Передбачається, що безпосереднє виявлення органом дізнання злочину – це діяльність органу дізнання або працівника оперативного підрозділу, котрі незалежно від будь-яких заяв або повідомлень виявили ознаки злочину при здійсненні ОРД. При цьому, згідно зі ст. 94 КПК України, для порушення кримінальної справи, крім приводу, необхідно мати ще й підстави, тобто такі достатні дані, які свідчать про факт підготовлюваного або вчиненого діяння, передбаченого кримінальним законодавством.

Джерелом нормативно-правового регулювання ОРД є також Закон України "Про боротьбу з корупцією" [5], у якому зазначені правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних інтересів фізичних та юридичних осіб, усунення наслідків корупційної діяльності. У цьому нормативно-правовому акті передбачено, що боротьбу з корупцією безпосередньо ведуть оперативні підрозділи МВС та СБ України. Їм надано право вести оперативно-розшукову діяльність у повному обсязі. Оперативні підрозділи на основі прийняття відповідних рішень реалізують заходи щодо виявлення і припинення корупційної діяльності.

Наступним документом, регламентуючим діяльність оперуповноважених, є Закон України "Про інформацію" [6]. Цей Закон визначає головні принципи інформаційних відносин та інформаційної діяльності, поняття, джерела інформації та режиму доступу до неї, порядок одержання, використання, охорони та зберігання інформації, підстави виникнення інформаційних відносин. Дія цього Закону поширюється на інформаційні відносини, які виникають у всіх сферах життя й

діяльності суспільства і держави. ОРД – це, в першу чергу, збір інформації про особу чи обставини, що викликають оперативний інтерес. При цьому в оперативного працівника може з'явитися інформація особистого, конфіденційного характеру, від застосування якої залежатиме честь, гідність, а іноді й життя людини, по відношенню до якої проводилися оперативно-розшукові заходи. Тому, рішення оперуповноваженого щодо захисту інформації при проведенні оперативно-розшукових заходів є важливою складовою забезпечення прав людини.

У Наказі Міністерства внутрішніх справ України № 458 від 30.04.2004 року "Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загально кримінальної спрямованості" [4] зазначається, що оперуповноважені:

- вживають оперативно-розшукові заходи для розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, встановлення та розшуку осіб, які їх вчинили;
- разом з учасниками слідчої оперативної групи (надалі СОГ) беруть участь в огляді місця події, узгоджують зі слідчим основні напрями оперативно – розшукових заходів для з'ясування відомостей про осіб, які можуть підозрюватись в учиненні злочину, та фактичних даних, що мають значення для його розкриття;
- з'ясовують ситуацію у громадян, які були на місці події, або у працівників міліції, що прибули до місця вчинення злочину раніше;
- встановлюють час, місце і обставини вчинення злочину, кількість злочинців, їх прикмети, наявність озброєння, транспортних засобів та напрямок, в якому вони зникли, які сліди ними залишені на місці події, які сліди через опір потерпілих, у разі подолання перешкод могли залишитися на одязі або тілі злочинця, які речі викрадено, їх прикмети та ознаки тощо;
- ознайомившись з обставинами вчинення злочину, організують і безпосередньо беруть участь у проведенні розвідувальних опитувань громадян, які проживають або перебувають в районі місця події, у разі потреби разом з іншими членами СОГ або із залученням додаткових сил здійснюють по квартирний чи подвірний обхід з метою виявлення свідків злочину, збирання відомостей, що можуть бути використані для його розкриття;
- приймають рішення про обстеження прилеглої до місця території для виявлення слідів та матеріальних об'єктів, придатних для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню, загублених або викинутих злочинцем зняряд злочину, предметів із числа ним викрадених, інших речей, які мають значення для розкриття злочину;
- визначаються щодо можливості використання розшукового собаки з метою встановлення напрямку руху злочинця;
- отримавши дані про ймовірний напрямок руху злочинця або місце його перебування, вживають заходів для організації його переслідування;
- з метою встановлення та затримання злочинців, які могли використовувати для переміщення залізничний транспорт, проводять цільову перевірку придбаних квитків за прізвищами в базі даних білетних кас;
- забезпечують виконання доручень і вказівок, що належить до компетенції карного розшуку, керівника слідчої групи, слідчого;
- координують діяльність оперативних працівників, що виїхали на місце події у складі СОГ;
- визначаються щодо оперативних можливостей в районі місця події, наявності джерел оперативної інформації з яким організуються позачергові зустрічі, позаштатних працівників міліції з місцевих жителів, пенсіонерів ОВС, інших правоохоронних органів для з'ясування обставин, що передували злочину, виявлення осіб, причетних до нього, встановлення свідків, очевидців та інших осіб, які володіють інформацією про злочин;
- постійно інформують слідчого й чергову частину ОВС стосовно одержаних про злочинців відомостей для використання цієї інформації в їх розшуку та затриманні.

Спираючись на все вище викладене, треба зазначити, що професійна діяльність оперуповноважених супроводжується процесами прийняття та реалізації багатоаспектних та складних рішень, які поступово змінюють один одного.

Типологія рішень оперуповноваженого може здійснюватися за різноманітними ознаками, так званими критеріями класифікації. Так, В. Плішкін [12, с. 229] критеріями класифікації управлінських рішень визначає такі: *за функціональним змістом* – планові, організаційні, координаційні, стимулюючі, контрольні; *за сферою дії* – економічні, організаційні соціальні, технічні, технологічні рішення; *за організацією розроблення рішень* – одноособові, колегіальні та колективні; *за діапазоном проблематики* – рішення, спрямовані на розв'язання якоїсь однієї проблеми, що має часткове значення, і рішення, які стосуються комплексу проблем у різних сферах керованої системи, тобто загальні та часткові рішення; *за організаційним оформленням* – жорсткі, нормативні, гнучкі та орієнтовані управлінські рішення; *за тривалістю здійснення (реалізації)* – прогностичні, планові, оперативні (поточні); *за причинами виникнення* – програмні рішення, рішення, згідно з розпорядженнями вищих органів, ініціативні та ситуаційні рішення; *за методами розроблення* – графічні, математичні, статистичні, евристичні.

Деякі дослідники цього питання більш досконалою вважають класифікацію управлінських рішень за критеріями, які обрав О.М. Бандурка [8, с. 141]. А саме: *за спрямованістю* – зовнішні та внутрішні (внутрішньосистемні); *залежно від ініціативи* – ініціативні або спрямовані на виконання рішень вищих органів влади або управління; *за масштабом, розмахом, силами та засобами* – стратегічні чи оперативні; *залежно від кола осіб (подій), на які вони поширюються* – індивідуальні чи нормативні; *за часом дії* – постійні (не обмежені в часі), розраховані на певний час, рішення, які втрачають силу у міру того, як виконуються завдання, що повинні бути вирішеними; *за формою вираження* – письмові чи усні; *залежно від оформлення* – наказ, вказівка, інструкція, протокол, висновок, лист, довідка, рапорт, доповідна записка, припис, правила.

У свою чергу С. Маїлян [9, с. 53], розглядаючи особливості групових рішень в ОВС, виділяє три критерії їхньої класифікації: *за підставами прийняття* – ініціативні, самостійні, рішення, прийняті у виконання рішень вищих органів управління; *за масштабом вирішуваних завдань* – загальні, часткові, оперативні; *за обсягом* – рішення, що стосуються

всіх сторін діяльності органів внутрішніх справ, окремих сторін діяльності ОВС.

Аналіз наведених підходів вчених щодо виділення тих чи інших критеріїв класифікації рішень дозволяє зробити висновок про те, що ці класифікації будуються як на загальних (часткових), так і на предметних (функціональних) ознаках.

На нашу думку, доцільною є класифікація рішень оперуповноваженого за такими критеріями: *за правовими наслідками* – що мають правові наслідки та що не мають правових наслідків; *за об'єктом впливу* – зовнішні та внутрішні; *за напрямками управлінського впливу* – загальні та конкретні; *за цільовим призначенням* – стратегічні, тактичні та оперативні; *залежно від кількості суб'єктів, які приймають рішення*, – одноособові, колегіальні; *за об'єктами, щодо яких приймаються рішення* – індивідуальні та нормативні; *за умовами прийняття* – ініціативні та директивні; *за формою зовнішнього вираження* – письмові, усні; *за тривалістю здійснення (реалізації)* – розраховані на певний період часу, строк дії яких заздалегідь не встановлюється, та такі, що припиняють свою дію в міру їхнього виконання; *за критерієм гласності* – гласні, негласні.

Підводячи підсумки потрібно зауважити, що нормативно-правове регулювання професійної діяльності оперуповноваженого впливає на процеси прийняття та реалізації рішень. А в умовах протидії злочинного середовища вимагає від його особистості великих розумових, психологічних та вольових зусиль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 30. 09. 2009 р. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

2. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]: закон України від 28. 12. 1960 р. № 1001-05 із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 30. 09. 2010 р. № v020p710-10. – Електрон. дан. (3 файли). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

3. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18. 02. 1992 р. № 2135-ХІІ в редакції Закону України від 20. 08. 2010 р. № 2258-17. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

4. Про затвердження Положення про основи організації розкриття органами внутрішніх справ України злочинів загальнокримінальної спрямованості [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 30. 04. 2004 р. № 458 із змін., внес. згідно з наказом МВС від 31. 01. 2007 р. № z0044-07. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

5. Про боротьбу з корупцією [Електронний ресурс]: закон України від 05 . 10 1995 р. № 356/95-ВР із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 11. 03. 2007 р. № 424-16. – Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

6. Про інформацію [Електронний ресурс] : закон України від 02. 10. 1992 р. № 2657-ХІІ із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом 13. 10. 2010 р. № 2592-17– Електрон. дан. (1 файл). – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>. – Назва з екрана.

7. Албул С. В. Кримінально-правові аспекти інноваційних методів виявлення та розкриття злочинів [Текст] / С. В. Албул // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. звіт. наук. конф. проф.-викл. і асп. складу ОНЮА, (Одеса, 5 – 6 червня 2009 р.). – Одеса, 2009. – С. 525 – 527.

8. Бандурка О. М. Теорія і практика управління органами внутрішніх справ України / О. М. Бандурка. – Харків : ХНУВС, 2004. – 780 с.

9. Маилян С. С. Подготовка и принятие управленческих решений в органах внутренних дел : опыт системного исследования групповых форм / С. С. Маилян. – М. : ЮрИнфоР, 2000. – 159 с.

10. Некрасов В. А. Проникнення в злочинне середовище : організаційно-тактичні основи : монографія / В. А. Некрасов, Г. М. Бірюков, С. І. Корсун. – К.: РВВ МВС, 2004. – 196 с.

11. Новый тлумачний словник української мови : у 4 т. / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К. : АКОНІТ, 1999– Т. 3. – 2001. – 928 с.

12. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / В. М. Плішкін; [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. – К. : НАВСУ, 1999. – 702 с.

13. Теория оперативно-розыскной деятельности: учебник / [под ред. К. К. Горяинова, С. М. Овчинского, Г. К. Синилова]. – М. : ИНФРА-М, 2009. – 831 с.

14. Шинкаренко І.Р. Правові та організаційно-тактичні питання діяльності підрозділів кримінального пошуку органів внутрішніх справ (За матеріалами органів внутрішніх справ): Дис. канд. юрид. наук / І.Р. Шинкаренко. – 1997.

Подано до редакції 31.01.11